

ANNA MALMQUIST, MATTIAS HJERPE, ERIK GLAAS,
TORA LUNDGREN, PER GYBERG & SOFIE STORBJÖRK

Jag drabbas – det här får kommunen lösa

En intervjustudie med svenska villaägare som påverkats av översvämningar från skyfall

I am affected - this is for the municipality to solve: An interview study with Swedish villa owners affected by floods from cloud bursts

Climate change leads to increased and new risks in societies. Pluvial flooding is one such risk that already generates major damages, which are expected to increase significantly in the future. Not least, many homeowners risk being affected by floods, and have been attributed a central role in Sweden's climate adaptation policy. Despite this, no previous Swedish studies have specifically investigated how homeowners have been affected by floods beyond damage costs, and few studies have investigated how homeowners have managed or view their responsibility to prevent pluvial flood risks. The lack of such knowledge may lead to less informed decisions about climate adaptation. Through interviews with homeowners affected by flooding, this study examines how they; experience flood risks, have been affected materially and health-wise, have managed the situation, and consider responsibility to prevent new damage. The study shows clear effects on the well-being of homeowners, that few have adapted their property and tend to underestimate the flood risk facing their property. Homeowners also tend to displace responsibility for preventive measures to other actors, mainly the municipality.

Keywords: Flooding, Homeowner, Wellbeing, Climate adaptation, Extreme Weather

KLIMATFÖRÄNDRINGARNA GENERERAR NYA risker och förstärker redan befintliga risker (IPCC 2022). En i dag mycket påtaglig effekt av klimatförändringarna är extremväder som leder till omfattande ekonomiska skador (Dodman et al. 2022) och effekter på människors hälsa och välbefinnande (Thieken et al. 2016). Samtidigt ställer de större krav på befintliga samhällsfunktioner – funktioner som annars ofta tas för givna (Dodman et al. 2022). När dagvattenbrunnar inte klarar regnmängderna eller när elen slås ut måste människor hantera översvämningens följder. Här uppstår frågor om vilka som har ansvar, men också om människors kunskap att hantera extremväderhändelser eller att förbereda sig för klimatförändringarna. Till synes konkreta funktioner, såsom dagvattenbrunnar och elledningar, och den välfärd och trygghet dessa skapar, är en intrikat del av samhällsordningen. De är funktioner av komplexa system som i förlängningen binder samman och möjliggör vissa sätt att leva, att förhålla sig till varandra och att överleva. När dessa funktioner

blir opålitliga äventyras även förtroendet för nuvarande samhällsfunktioner och samhällsinstitutioner.

En effekt av klimatförändringarna är mängden översvämningar från skyfall, med ökad risk för att människor, infrastruktur och bebyggelse skadas (IPCC 2022). I Sverige har översvämningar vid skyfall blivit vanligare (Knös et al. 2022; Glaas et al. 2022) och väntas bli än vanligare i framtiden (SMHI 2019). Uppföljningar av inträffade översvämningshändelser har påvisat stora skadekostnader. Vid skyfallet i Gävleborg 2021 betalade försäkringsbolagen ut 1,85 miljarder kronor, och drygt 5 procent av alla villor i regionen skadades (Finansinspektionen 2023).

Vid sidan av de materiella skadorna är det viktigt att beakta hur de som drabbas av översvämning hanterar situationen de hamnat i både praktiskt och mentalt. I dag finns det ytterst lite forskning om hur extremväder påverkar enskilda människor utöver direkta skadekostnader (Thieken et al. 2016). Det gäller inte minst studier av effekterna på människors psykosociala välbefinnande (Adger et al. 2022), där analyser av *varför* och *hur* människor påverkas har efterlysts (Walker-Springett et al. 2017). Bristen på sådan kunskap kan leda till mindre välinformerade beslut om förebyggande och hantering av extremväderhändelser (Allaire 2018:24).

En ökad förståelse av villaägares inställning till deras och andra aktörers ansvar för och roll i att minska översvämningensriskerna är en annan viktig pusselbit för klimatanpassningsarbetet i Sverige (Glaas et al. 2017; Snel et al. 2020). I många länder har kommuner ålagts ansvar att säkerställa ett hållbart stadsbyggande och en fungerande infrastruktur, men i praktiken är det ofta ägaren av exempelvis en fastighet som åläggs det faktiska ansvaret för en översvämningsskada (Juhola 2019). Så är fallet även i Sverige, där regeringen fastslagit att "[a]nsvaret för skydd av egendom ligger i första hand på egendomens ägare" inom befintlig bebyggelse (Proposition 2017/18:163). Trots detta indikerar de ytterst få svenska studier som finns att fastighetsägare generellt, och villaägare specifikt, är omedvetna om både sin översvämningensrisk och hur den kan minskas, samt tänker sig att samhällsaktörer, såsom kommuner, har ett större ansvar än vad de rent juridiskt har (Grahn & Jaldell 2019; Nyberg et al. 2019; Hjerpe et al. 2020).

Denna studie syftar till att på djupet undersöka hur svenska villaägare ser på och hanterar översvämningar vid skyfall. Med utgångspunkt i tidigare forskning belyser vi tre övergripande frågeställningar:

1. Hur ser drabbade villaägare på risk för översvämningar från skyfall?
2. Hur uppfattar drabbade villaägare sin egen respektive andra aktörers roll i och ansvar för att förebygga och hantera dessa risker?
3. Hur beskriver drabbade villaägare att skyfallet påverkat deras välbefinnande?

Semistrukturerade intervjuer med 16 villaägare har genomförts. När deltagarna reflekterar över andra aktörers ansvar och roll synliggörs deras personliga uppfattningar om andra aktörer. Deltagarna är inte experter, och därför måste deras syn på risk och riskhantering samt på olika aktörers roll och ansvar förstås som lekmanuppfattningar.

Tidigare forskning om skyfallsrisk, ansvar och påverkan

Villaägares syn på risken att drabbas av översvämning vid skyfall

I FN:s klimatpanels bedömningsrapporter används begreppet risk för att förstå klimatförändringens allt allvarigare inverkan på ekosystem och mänskliga system (IPCC 2022). Risker, exempelvis översvämningsrisker, kan uppstå genom dynamiska samspel mellan hot, i detta fall skyfallshändelsen, och ekosystemens eller de mänskliga systemens utsatthet och sårbarhet. Anpassningar, åtgärder som minskar exponeringen och sårbarheten, kan göras reaktivt eller förebyggande (IPCC 2022). Klimatförändringar leder till ökad risk för skyfall och relaterade översvämningar framför allt i urbana områden (IPCC 2022). Dessa förändringar syns också i faktiska mätningar som visar att tillfällena med extrem nederbörd har ökat på många platser runt om i världen, även i Sverige (IPCC 2022; SMHI 2019). I en sammanställning av tidningsartiklar identifierade Nyberg et al. (2019) 464 svenska skyfallshändelser som lett till skador sommartid under tioårsperioden 2009–2018.

Riskuppfattning handlar om hur individer observerar och internaliserar klimatrisker, det vill säga hur de tänker kring risk att påverkas av exempelvis översvämning vid ett skyfall (Thistlethwaite et al. 2018). Internationell forskning har belagt att människor som bor i översvämningsutsatta områden tenderar att underskatta risken, att de sällan tar den i beaktande (Bubeck et al. 2012; Kellens et al. 2013; Environment Agency 2020) och att de uppfattar risken för den egna bostaden som lägre än risken för området i övrigt, så kallad lokal optimism (Environment Agency 2020). I en enkätstudie i svenska områden som drabbats av översvämning flera gånger skattade hela 68 procent av villaägarna den egna översvämningsrisken som lägre än genomsnittet, och 40 procent såg det som mycket osannolikt att deras villa skulle översvämmas (Grahm & Jaldell 2019). Den egna översvämningsrisken tenderade alltså att underskattas, vilket enligt Grahm och Jaldell (2019) till stor del beror på önsketänkande eller okunskap, en förmodan som ligger i linje med internationell forskning (Thistlethwaite et al. 2018).

En intervjustudie av svenska villahushåll som inte själva drabbats av översvämning fann tre olika slags uppfattningar av översvämningsrisker (Jarnkvist 2019). *Den ansvarsfulla villaägaren* anser sig ha relativt hög grad av kontroll genom sin kunskap om klimatförändringar och/eller genom sin praktiska byggnadskunskap. Den ansvarsfulla har övervägt klimatriskerna och gjort något för att förebygga skador. *Den sårbara villaägaren* oroas antingen för det egna huset eller för lokala klimatrisker och ser sig själv som svag och alltför okunnig både teoretiskt och praktiskt för att kunna förebygga klimatrisker. *Den skyddade villaägaren* anser sig stå över klimatrisker, som i stället drabbar kommande generationer eller människor i andra delar av världen. Översvämningsrisken uppfattas alltså inte som relevant för den egna situationen (jfr Asplund 2016).

Internationell forskning har fastslagit att personlig erfarenhet av översvämning påverkar riskuppfattningarna och benägenheten att vidta anpassningsåtgärder (Wachinger et al 2013), men vissa studier har funnit att man behöver drabbas flera

gångar innan man accepterar sin riskutsatthet, och andra har till och med funnit en bumerangeffekt, det vill säga att personlig erfarenhet leder till låg riskuppfattning (Environment Agency 2020).

Villaägares syn på sin och andra aktörers roll i och ansvar för klimatanpassning

Frågan om hur ansvaret för klimatanpassning bör fördelas mellan olika samhällsaktörer har fått stort utrymme i både policy och forskning, oftast utifrån en idé om att ansvaret behöver förtydligas så att det skapas tydligare incitament för anpassning (Juhola 2019; Nationella rådet för klimatanpassning 2022). Internationell forskning har belyst villaägares centrala roll i att genomföra anpassningar som minskar översvämningsrisker (Snel et al. 2020). Trots detta visar studier att villaägare ofta inte tar något större ansvar för översvämningsrisker och att de tenderar att underskatta risken för översvämningar i sitt bostadsområde (Thistlethwaite et al. 2018). Villaägare som drabbats av översvämningar tidigare är dock över lag oroligare för översvämningar och genomför själva fler åtgärder, trots att implementeringsgraden är fortsatt låg (ibid.). Det faktum att få villaägare genomför anpassningsåtgärder har till del visats bero på att de ser kommunen som huvudansvarig för att hantera risken och/eller att de inte tror att åtgärderna är effektiva (Joseph et al. 2015). Att stärka villaägares tilltro till sin egen förmåga att minska översvämningsrisker har därmed sagts vara centralt (Mortreux et al. 2023).

Svenska studier har funnit att villaägare anser att det offentliga borde ta ett större ansvar för översvämningshantering (Grahn & Jaldell 2019, Jarnkvist 2019, Nyberg et al. 2019). I Grahn och Jaldells (2019) enkätstudie ansåg tre fjärdedelar av villaägarna att kommunen har huvudansvaret och en fjärdedel att ansvaret ligger på villaägaren. Nyberg et al. (2019) fann att nästan alla drabbade husägare som intervjuats i medier lägger ansvaret på kommunen och vad de ser som bristfälliga ledningsnät för dagvatten/avlopp. Villaägare som gjort anpassningar ansåg däremot i högre grad att de själva har det huvudsakliga ansvaret för översvämningsrisker (Grahn & Jaldell 2019). Villaägare som inte anser sig kunna så mycket om översvämningsrisker eller husbyggnad tenderar att i högre grad skjuta ansvaret ifrån sig (Jarnkvist 2019).

Översvämnings inverkan på byggnader och infrastruktur

Då förloppen vid översvämningar från skyfall oftast är snabba tenderar de att orsaka stora skador i våra städer (IPCC 2022). Forskning som analyserat översvämnings inverkan har framför allt kartlagt ekonomisk inverkan i form av skador på byggnader och infrastruktur, där det konstaterats att översvämningar årligen orsakar skador till ett värde av motsvarande 5 000 miljarder kronor (*500 billion dollars*) globalt (Dodman et al. 2022). Vanliga materiella skador vid skyfall är skador på lösöre, material, utrustning och konstruktioner till följd av källaröversvämningar, (Sandink 2015), skador på installationer för elektricitet och fordon samt skador som leder till värdeminskning (Houston et al. 2020).

Källaröversvämningar, som är den vanligaste typen även i svenska studier, nödvändiggör omfattande saneringsarbeten (Nyberg et al. 2019), men i viss utsträckning

förekommer även skador på markplan (Johansson 2015). Utifrån försäkringsdata har studier visat att de flesta skadekostnaderna är små; exempelvis understeg en fjärdedel av skadorna till följd av det stora skyfallet i Malmö 30 000 kronor (Grahn & Jaldell 2017; Mobini et al. 2021), medan det omfattande skyfallet i Gävleborg 2021 orsakade skador till ett värde av i genomsnitt 270 000 kronor. Studier har visat att det kan uppstå skador även vid ganska små regnmängder, eftersom regnets intensitet påverkar (Grahn & Nyberg 2017).

Översvämningars inverkan på villaägares välbefinnande

Få studier har undersökt hur översvämningar påverkar villaägares välbefinnande. En studie av översvämningssdrabbade i Storbritannien har identifierat negativa effekter såsom ökad ångest, stress och en upplevd oförmåga att hantera sin situation (Walker-Springett et al. 2017). En studie av översvämningssdrabbade i Tyskland påvisade vissa dramatiska effekter såsom dödsfall och allvarliga skador till följd av drucknings-, trafik- och elolyckor, men i större utsträckning inverkan på människors psykosociala välbefinnande i form av exempelvis sömnsvårigheter, ångest och depression (Thieken et al. 2016). En studie av översvämningssdrabbade i Skottland fann negativa effekter på kort sikt såsom stress relaterad till hantering av kontakter med försäkringsbolag och byggfirmor, tillfälliga boenden och sorg över att ha förlorat oersättliga föremål, medan några effekter på lång sikt var konflikter mellan familjemedlemmar, oro för ytterligare översvämningar och förlorad framtidstro (Houston et al. 2020).

I ett försök att kategorisera klimatförändringarnas inverkan på välbefinnande beskriver Adger et al. (2022) fem aspekter av påverkan: *hälsa* (inverkan på mental hälsa, tillgång till hälso- och sjukvård och miljö kvalitet); *säkerhet* (personlig och ekonomisk trygghet, rättvisa och fungerande samhällsservice); *plats* (möjligheten att bo kvar på den plats där man har sin anknytning); *självförtroende* (inverkan på upplevelsen av sig själv och av möjligheten att påverka sin situation); samt *tillhörighet* (inverkan på människors känsla av tillhörighet, sociala status och möjlighet att uttrycka sig).

Det saknas svenska intervjustudier med villaägare som påverkats av översvämningar. Utifrån intervjuade villaägare i tidningsartiklar fann Nyberg et al. (2019) att de beskriver händelsens inverkan som stor och dramatisk, att de har en känsla av överklighet och att de i flera fall har drabbats av översvämningar förut. Grahn och Jaldell (2019) menar också att villaägarna i deras enkätstudie påverkades utöver det materiella och ekonomiska.

Teoretiska utgångspunkter: risk och förtroende

I ett reportage, ”Miracle house” i CBS News den 25 augusti 2023, om branden i staden Lahaina på Hawaii visas bilder av ett ensamt hus som mirakulöst klarat sig i en för övrigt helt nedbrunnen stad. Det ser väldigt märkligt ut. Branden antas vara ett resultat av extremväder. Reportaget handlar om hur villaägaren aktivt förberett sig för bränder genom att använda ett mer brandbeständigt träslag, ha stenbeläggning runt huset, ha plåttak och se till att det inte finns någon växtlighet nära huset. Det

blir påtagligt att ett medvetet, kunnigt och aktivt agerande från en enskild persons sida kan ha stor lokal betydelse för hantering av klimatförändringarnas effekter. Det mest slående är dock hur många som inte anpassat sina fastigheter. Luhmann talar om ett ”riskinvesteringsproblem” (2005/1968:43). Han menar att människors vilja att agera måste sättas i samband med en värld som kännetecknas av ”okontrollerbar komplexitet”. Det finns flera lager av möjliga och osannolika händelser. Att investera i en framtida eventualitet är kostsamt, och ofta är det osannolikt att en viss händelse skulle drabba just mig. Luhmann förknippar valet av handling med ”förtroende”, som tjänar som ett slags ”komplexitetsreduktion”. För att kunna hantera en oöverskådlig komplexitet måste vi lita på och anta att samhället löser vissa problem. Som enskild individ behöver vi inte ha kunskap om hur vissa saker fungerar, även om deras funktioner är livsviktiga. Det kan handla om vattenrening, elproduktion eller distribution av olika funktioner, men också om mer abstrakta ting såsom försäkringssystem och utbildningsväsen. Att dessutom förstå hur olika delar hänger samman rent tekniskt eller i fråga om till exempel ansvarsfördelning är för gemene man ofta alltför komplext. Dessutom, menar Luhmann, är besluten situationsbetingade – jag handlar här och nu – vilket i sig gör att komplexiteten blir svårhanterlig (2005/1968:43). Lösningen på detta är att vi helt enkelt tvingas lita på systemet.

När människor drabbas av extremväder ställs deras förtroende på sin spets. Beck (1996/1993) skulle beskriva extremväder som en ”bieffekt” av det moderna industrisamhället genom vad han kallar ett slags ”bieffekternas revolution” (1996/1993:60). Beck beskriver ett slags individualisering där individerna på grund av bieffekterna tvingas ut ur den trygghet som samhället erbjöd. Därmed upphör förtroendet och grunderna för en viss typ av komplexitetsreduktion. I stället måste nya sätt att förstå och hantera tillvaron uppfinnas. Här uppstår ett vakuum kring de ansvarsroller som tagits för givna i den industriella moderniteten, men omvänt också en ”befrielse från institutionernas rollbur” (1996/1993:61). Det är detta som möjliggör reflexivitet och nya former för handling och politik eller vad Beck kallar för *subpolitik*. Subpolitiken utgör en ny form av politisk organisering som enligt Beck förkastar systemets förbättringsförmåga och i stället behöver hitta former för egen problemlösning. Subpolitik innebär att ”ta saken i egna händer”, men bieffekterna kan lika gärna leda till motsatsen, ett slags apati, oförmåga eller ovilja till handling. Utifrån detta kan komplexitetsreduktionen brytas ner till å ena sidan ett förtroende till systemet och systemets förmåga att hantera olika situationer och ta ansvar för skeendena. Det kan till exempel handla om regler för ansvarsfördelning, tydliga instruktioner om vilka åtgärder individen förväntas vidta, men också förväntan om att systemet hanterar och löser vissa eller till och med alla problem. Å andra sidan innebär bieffekterna per definition att de inte går att kontrollera, att systemet inte har en bättre lösning än instruktioner om hur man ska trava sandsäckar eller täppa till avlopp. Komplexitetsreduktionen åstadkoms då på ett annat sätt – utifrån ett annat sätt att förklara och motivera skeenden och handlingar. Utgångspunkten för individernas agerande blir då i stället det individuella, det lokala och det omedelbara. I det att bieffekterna blir alltmer frekventa och påtagliga påverkas förtroendet och nya handlingslogiker

tvingas fram. Dessa handlingslogiker kan identifieras genom undersökning av hur svenska villaägare ser på och hanterar extremväder.

Metod

Bristande tillgång till offentliga data om översvämningsdrabbade villaägare har påverkat möjligheterna att rekrytera intervjupersoner till denna studie. Deltagarna rekryterades genom tre brevklick 2020–2022 till villaägare i områden som identifierats som drabbade av översvämningskatastrof. En representant för ett större försäkringsbolag var behjälplig med att peka ut områden i Östergötland som återkommande drabbats av översvämningskatastrof under de senaste åren. Deltagare rekryterades genom brevklick till boende i dessa områden. I syfte att bredda materialet med deltagare som drabbats mer nyligen gjordes ytterligare brevklick till personer boende i områden som identifierats genom medieinslag om större översvämningskatastrofer runt om i Sverige under sommaren 2021. I ett sista försök att öka antalet deltagare tog forskarna åter hjälp av representanten för försäkringsbolaget inför ytterligare ett brevklick år 2022 direkt till personer i Östergötland som haft försäkringsärenden då de varit drabbade av översvämningskatastrof.

Intervjuer genomfördes med sammantaget 16 villaägare vilkas bostäder och/eller bostadsområden drabbats av översvämningskatastrof i samband med skyfall. Samtliga intervjuade villaägare bodde i tätorter i små och medelstora samhällen. Flertalet (14) bodde i Östergötland, medan en var bosatt i Göteborgs och Bohus län och en i Gävleborgs län. Tiden sedan deras bostadsområden (senast) översvämnades varierade vid intervjutillfället från en månad till fem år. Av deltagarna var tio män och sex kvinnor. De var vid intervjutillfället 43 till 78 år gamla med en genomsnittsålder på 61 år. Hälften av dem var pensionärer vid intervjutillfället, medan övriga yrkesarbetade, varav en som egen företagare och övriga som anställda. Två av deltagarna hade ensamhushåll, medan övriga delade bostaden med sin partner. Fem deltagare hade hemmavarande barn.

Intervjuerna genomfördes per telefon eller videosamtal under 2020–2023 och följde en intervjuguide med frågor om översvämningsincidenten och villaägarnas upplevelser av tiden under och efter översvämningskatastrofen. En ljudupptagning gjordes och samtliga intervjuer transkriberades i sin helhet. Intervjuerna varade i 19 till 63 minuter, med ett genomsnitt på 41 minuter. Intervjuerna avidentifierades i samband med transkribering. Namn på deltagare och andra som omnämns är fingerade. I resultaten nedan knyts citat till deltagarens ålder, familjeform och fingerade namn, medan bostadsort utelämnats av konfidentialitetsskäl.

En induktiv tematisk analys i sex steg genomfördes i enlighet med Braun och Clarke (2006), vilken presenteras som resultat av studien. I ett första steg lästes det transkriberade materialet igenom av två av forskarna. I nästa steg genomfördes en kodning där nyckelord eller korta fraser löpande markerades i marginalen längs transkriptet. Dessa koder samlades i nästa steg till kluster, jämfördes med tidigare forskning och sattes samman till preliminära teman. I samråd med övriga forskare förfinades sedan tematiseringen och studiens slutliga teman och underteman togs fram. Studiens övergripande syfte vägledde analysen, medan specifika frågeställningar preciserades när

tematiseringen var klar. Slutligen sammanställdes resultatdelen, där illustrativa citat valdes ut för att exemplifiera resonemang kring de olika temana.

Resultat

Nedan beskrivs de intervjuade villaägarnas erfarenheter av att ha drabbats av översvämning till följd av skyfall utifrån tre huvudteman: 1. Risk(o)medvetenhet: Villaägarnas syn på risk för översvämningar och dess koppling till eget klimatanpassningsarbete. 2. Syn på ansvar: Villaägarnas syn på sin egen och andras roll i att förebygga och hantera översvämningens risker. 3. Välbefinnande: Villaägarnas upplevelser av hur översvämningarna påverkat deras egendom och välbefinnande. Varje huvudtema är indelat i underteman som belyser olika aspekter av villaägarnas svar.

Risk(o)medvetenhet: villaägarnas syn på risk för översvämningar och dess koppling till eget klimatanpassningsarbete

Det första temat belyser villaägarnas syn på och kunskap om risken för att drabbas av översvämning. Flertalet villaägare, 13 av 16, hade drabbats av skador på sina bostäder och/eller sina trädgårdar; några av dem hade drabbats flera gånger. Två villaägare som vidtagit förebyggande åtgärder hade dock klarat sig från skador på det egna hemmet när deras bostadsområden översvämmades. I intervjuerna framgår det tydligt att risk för översvämning vid ett skyfall var något som de flesta inte hade tänkt på innan deras område drabbades. Här är viktigt att påpeka att deltagarna inte förväntas ha någon expertkunskap i dessa frågor, utan endast ger sin personliga syn på hur de själva, som enskilda villaägare, uppfattat och hanterat risken för översvämning.

”Aldrig i min vildaste fantasi”

Genomgående var det få av villaägarna som över huvud taget nämnde att de beaktat risken för översvämning innan de själva drabbades. Att flertalet inte reflekterat över detta framgår i deras beskrivningar av den chockartade situation som uppstod i det akuta skedet. De beskrev hur de stått oförberedda och ibland helt handfallna inför vad de upplevde som katastrofalt. Det stora flertalet hade inte heller vidtagit några förebyggande åtgärder för att minska risken för att bostaden skulle översvämmas eller för att skydda sina tillhörigheter vid en sådan händelse. En villaägare, Adina, beskriver hur det pågående skyfallet inte föranledde någon reflektion kring översvämningens risk:

Jag vaknade till lite nu och då av att det regnade, men inte så att jag, ja, tänkte mer på det. Så att vi, ingen av oss, liksom, reflekterade något mer över det. [...] Jag såg [på morgonen] på min telefon att grannarna hade sms:at mitt i natten [...] då när jag såg det där, då gick jag och liksom försiktigt smög och tittade i källaren och såg att det var översvämmat då (Adina, 43 år, bor med partner och barn)

Insikten om skyfallets konsekvenser och upplevelsen att vara personligen drabbad kom först dagen efter för Adinas del; det var inte en risk som hon hade beaktat dessförinnan.

Bland de intervjuade fanns även ett fåtal villaägare som hade drabbats av översvämning förut, men ändå känt sig överraskade av det inträffade och heller inte vidtagit några åtgärder för att minska risken för att drabbas på nytt. Wilmer berättar om hur han, efter att ha drabbats en första gång av översvämning, hade antagit att risken för att på nytt drabbas av en sådan extrem händelse skulle vara så liten att han kunde bortse från den:

Jag trodde aldrig i min vildaste fantasi att det skulle uppstå igen, eftersom det aldrig har hänt tidigare. Vi har ju haft huset i 25 år och det har aldrig varit så tidigare (Wilmer, 54 år, bor med partner och barn)

Först efter att ha drabbats av en andra översvämning kom Wilmer att börja oroa sig för nya översvämningar och fundera över vilka åtgärder som skulle kunna minska risken för detta. Detta visar att inte bara förstagångsdrabbade kan uppleva extremhändelser som oväntade, utan att det även kan finnas en föreställning hos villaägare om att sannolikheten för ytterligare händelser är låg, vilket kan ses som en kvarvarande optimistisk bias i form av det-händer-inte-igen (se även Grahn & Jaldell 2019).

”Vädrets makter råar man inte över”

I intervjun med Wilmer nämns inte några åtgärder som han själv som fastighetsägare vidtagit eller övervägt för att minska sin riskexponering, ett förhållningssätt som vi ser hos flertalet intervjupersoner. Ett skäl till att de inte har anpassat efter att ha drabbats av översvämning är deras uppfattning att orsaken till den extrema väderhändelsen ligger utanför individens kontroll. Flera av villaägarna lyfte fram pågående klimatförändringar och framhöll att översvämningar kan antas bli vanligare framöver. Även om de uppenbarligen uttryckte medvetenhet om den ökade risken, var det få som såg något personligt ansvar för att anpassa sin bostad. I stället framhöll de sin egen hjälplöshet inför vädrets makter. Marianne exemplifierar denna upplevelse av hjälplöshet:

För mig har [översvämningen] påverkat mitt liv ... mitt sätt att se hur hjälplös man är, i de här sammanhangen, man kan inte göra någonting, det kvittar hur många man är ... vädrets makter råar man inte över. Så man får ju den där känslan att man inte riktigt har möjlighet att skydda sig. (Marianne, 56 år, bor med barn)

Även Martin beskrev en litenhet inför extrema väderhändelser:

Och sedan känner man sig så otroligt liten när det, det bara fortsätter strömma från himlen och man kan inte påverka det på något sätt. (Martin, 56 år, bor med partner och barn)

Trots känslan av hjälplöshet fanns hos både Martin och Marianne en handlingsbenägenhet i stunden. Medan Marianne tillsammans med en vän arbetade idogt för att rädda sina tillhörigheter undan vattnet, berättar Martin att han med hjälp av pump

och skyfflar hjälpte sina grannar att forsla bort vattnet. Båda agerade i den akuta situationen för att minska skadorna, men ingen av dem beskrev några åtgärder för att minska risken att drabbas av översvämning i framtiden.

”Nu har vi inget vi är rädda om i källaren”

Benägenheten att agera proaktivt för att förebygga framtida skador vid skyfall var låg hos flertalet av villaägarna. De vittnade om hur de valt att återställa sina bostäder utan att vidta några åtgärder för att minska risken för skador vid en ny översvämning. Patriks källare hade översvämmats två gånger. När han fick frågan om huruvida han vid återställandet anpassat bostaden för att minska skadenivån vid en ny översvämning svarade han så här:

Nej, egentligen inte, utan vi vill ju ha det som vi vill ha det i vår källare och man får ju lite naivt tänka att ”nu hoppas vi att vi slipper det här”. Nu har vi liksom inga [saker] där som vi är superrädda om. (Patrik, 60 år, bor med partner)

Liksom hos tidigare intervjupersoner uttrycks en kvarvarande optimistisk bias även efter två översvämningar. Efter att Patrik vid den första översvämningen förlorat antika möbler och arvegods med stort affektionsvärde, och även några år senare drabbats av en andra översvämning, hade han inrett källaren med möbler som han inte var rädd om. Däremot hade han inte valt material som är mer tåligt mot vattenskadorna eller vidtagit åtgärder för att hindra vattnet från att rinna in i huset. Trots att erfarenheten lett till andra möbelval hade inte några mer omfattande anpassningsåtgärder vidtagits. Förhoppningen var snarast att han inte skulle drabbas igen. Extremhändelsen fungerade därmed inte som en ögonöppnare för omfattande anpassning (se även Grahn & Jaldell 2019).

Några av villaägarna hade dock vidtagit enklare åtgärder för att minska skadorna vid en eventuell ny översvämning, såsom att ha mattor till hands för att kunna täppa igen golvbrunnar eller att införskaffa en pump. Denna typ av temporära insatser, som kan tas i bruk vid framtida skyfallshändelser, beskrivs av Lucas. Då hans bostadsområde drabbades av skyfall hade han haft brädor till ett pågående altanbygge liggande på tomten. Med hjälp av dessa hade han kunnat avleda det mesta av vattnet. Brädorna har han nu kvar i händelse av nya skyfall:

När vi åker i väg på semester så vidtar ju vi åtgärder med, alltså då sätter jag upp de här brädorna. Jag ser även [till] dräneringspumpen, det är ju en sådan här som känner av om det blir vattenfyllt. (Lucas, 47 år, bor med partner och barn)

De åtgärder som Lucas beskriver kan tydligt ses som förberedande inför ett nytt skyfall. Samtidigt är det temporära åtgärder, som innebär att han och hans familj behöver vara på sin vakt för att vid behov kunna agera snabbt och ta dem i bruk. Endast ett fåtal deltagare beskrev större permanenta åtgärder för att minska risken för översvämning. Lars är en av dem. Efter att hans bostad översvämmats vid två tillfällen vidtog han

och hans sambo stora åtgärder. Lars beskrev hur han skaffat sig gedigen kunskap och gjort större investeringar för att minska översvämningsrisken:

Vi grävde upp hela garageuppfarten och grävde ner en pumpbrunn så nu är dagvattnet fysiskt separerat från vårt system. Så vi har en egen pumpbrunn som pumpar över, från vår dränering, över till kommunens. [...] Vi klarade oss tack vare att vi har gjort de här åtgärderna. (Lars, 64 år, bor med partner)

Vid ett kraftigt regn under den senaste sommaren översvämmades flera bostäder i deras grannskap, medan Lars bostad klarade sig utan skador. Den typen av insatser gynnade uppenbarligen fastighetsägaren och minskade sårbarheten vid skyfall.

”Jag var väl förberedd”

I motsats till de förhållningssätt och det agerande som flertalet ger uttryck för, beskrev en villaägare hur han hade valt att proaktivt vidta anpassningsåtgärder för att minska riskerna redan innan hans bostadsområde översvämmats. Per berättar att han haft stor kunskap om risken för översvämmning, vilket lett honom till att vidta förebyggande permanenta åtgärder:

Det första jag gjorde när vi köpte huset var att renovera det på så sätt att vi har vatten och avlopp och el ifrån gatan nytt in i huset, och sedan så, ungefär en halv meter ifrån huset runt om så har jag grävt ur och lagt i grus och, eh, för att dränera då. (Per, 66 år, bor med partner)

Medan flera av Pers grannar fick sina bostäder översvämmade i samband med ett kraftigt skyfall klarade sig Pers villa helt från skador. Att han vidtagit förebyggande åtgärder för att minska sin riskexponering förklarade han själv med sin yrkesbakgrund inom försäkringsbranschen:

I och med det då att man jobbat på försäkringsbolag och så [...] man har ju fått klart vilka risker som finns, och hur man ska undvika det så att säga, va. Hur man ska förebygga helt enkelt. (Per, 66 år, bor med partner)

Även om Per själv inte kände någon oro kring sitt eget boende genom de åtgärder han vidtagit, uttryckte han under intervjun stor medkänsla med de grannar som drabbats av översvämmning. Per menade också att enskilda villaägare generellt inte kan förväntas besitta samma kunskap som han själv och att informationsbehovet är stort.

Syn på ansvar: villaägarnas syn på sin egen och andras roll i att förebygga och hantera översvämningsrisker

Det andra huvudtemat belyser villaägarnas syn på deras egen respektive andra aktörers roll i och ansvar för att förebygga och hantera dessa risker. Trots att svensk klimatanpassningspolicy tydligt pekar ut fastighetsägarnas centrala roll i och ansvar

för att klimatsäkra sin egendom, och trots att offentliga aktörer ofta har begränsade möjligheter att genomföra åtgärder i den befintliga staden (Prop 2018/19:163), lade de intervjuade villaägarna över lag i sina resonemang ett primärt ansvar för översvämningarna på kommunen, som också var den aktör som ansågs behöva vidta åtgärder inför framtiden. De menade att de själva som enskilda husägare stått maktlösa inför vad de upplevde som en otillräcklig stads- och VA-planering. Här är det viktigt att påminna om att deltagarna intervjuats utifrån sin erfarenhet som enskilda drabbade. Deras intervjusvar vilar inte på kunskap om olika aktörers formella roller och ansvar, utan vittnar snarast om en förväntan om att någon annan bör göras ansvarig för att vidta åtgärder.

”VA-systemet är ju undermåligt”

I stället för att se en tydlig egen roll i klimatsäkring av den egna fastigheten uttryckte flertalet villaägare sin frustration över vad de såg som ett dåligt planerat, utbyggt eller underhållet VA-system. De menade att det befintliga VA-systemet hade blivit omodernt eller otillräckligt i förhållande såväl till mängden bostäder som till det förändrade klimatet. De upprördes under intervjuerna över att dagvattenledningarna inte varit dimensionerade för skyfall:

Avloppssystem och dagvattenbrunnar, hela det systemet är ju undermåligt, från vad jag förstått [...] Så det är klart att det är väl en, vad ska man säga, stor anledning till varför kanske så många vart drabbade. (Adina, 43 år, bor med partner och barn)

I de fall inga eller endast smärre åtgärder vidtagits av kommunen efter skyfallshändelserna, beskrev villaägarna ofta stor oro för att drabbas på nytt. Här uttrycker de en form av maktlöshet som handlar om att de ser ett bristande ansvar, mandat och handlingsutrymme att agera och förväntar sig att det offentliga ska rädda upp situationen, trots den befintliga formella ansvarsfördelning som den nationella anpassningsstrategin uttrycker. En deltagare uttryckte det så att ”kommunen [...] får göra vad [de] vill med vattnet, men det ska inte in i min källare”, ett tydligt exempel på bilden att det är kommunens ansvar, inte fastighetsägarens, att förhindra nya översvämningar.

Vissa av villaägarna beskrev även hur förändringar i den närliggande stadsmiljön, såsom ombyggnation med ökad asfaltering och hårdgjorda ytor, ökat deras bostadsområdes exponering för översvämningensrisk. Lucas beskrev detta:

Mellan parkeringarna så var det träd och grönområden. Men nu är det hela asfalterat. Så det blir så stor yta nu som inte tar upp vatten, för allt det vattnet som hamnar, för vi behöver inte så mycket oväder. För blir det bara lite regn så [...] samlas allt vatten upp där och så rinner det ner mot villaområdet där jag bor. Så det blir liksom som en flod, eller en vattenrutschkana, ner mot oss. Så dom har inte tänkt till riktigt kan man säga. (Lucas, 47 år, bor med partner och barn)

Ytterligare några villaägare beskrev på liknande sätt en frustration över städernas utveckling och den ökade risk den innebär för deras bostäder. Det som uttrycks är en form av externaliserat ansvar som läggs på det offentliga, där det egna personliga ansvaret och handlingsutrymmet för att vidta åtgärder uppfattas som begränsat. Resonemangen utmynnar också i att många villaägare friskriver sig från det egna fastighetsägaransvaret och underskattar behovet av att offentliga och privata aktörer samverkar för att klimatsäkra samhället och dess olika områden för framtidens klimat.

”Vi driver frågan”

Flera villaägare berättar att de aktivt drivit frågor gentemot kommunen, ofta tillsammans med grannar, i syfte att förmå den att vidta åtgärder för att minska risken för nya översvämningar.

Jag har ju pratat med väldigt många på [vattenbolaget]. Jag har pratat allt från deras ekonomichef som är controller liksom, för att försöka få ändringar i budget [...] så det ska ju byggas om då i våran, utanför oss, och även en, någon större stamledning som liksom går också, ja, som våran ledning är ansluten till. (Wilmer, 54 år, bor med partner och barn)

Wilmer berättade att kontakten med kommunen hade fortsatt under flera år, även efter ytterligare en översvämningssincident, men till Wilmers frustration hade ingen ombyggnad kommit till stånd. Eftersom Wilmer ser kommunen som ansvarig, uppfattar han som sin egen roll att driva på kommunen snarare än att utifrån sitt fastighetsägaransvar vidta nödvändiga åtgärder på sin egen tomt. Några av de andra villaägarna framhöll också att de inte orkar eller vill driva dessa frågor, men att det är så en förändring skulle kunna åstadkommas. Ett eget ansvar som fastighetsägare nämns däremot sällan i intervjuerna. Ett undantag är intervjun med Lars. Efter att ha pratat länge om kommunens ansvar och skylld de översvämningar som drabbat hans bostad på det undermåliga VA-systemet fick Lars den direkta frågan vilket ansvar han själv som fastighetsägare har. Han medgav då ett sådant ansvar:

Jag tycker fastighetsägarna också ska ha ett stort ansvar för att vattensäkra eller översvämningssäkra sin fastighet. Jag tycker man som fastighetsägare också borde ta ett stort ansvar för sin egen trygghets skull. Faktiskt. Den här nånannanism tycker jag inte om. Och det är klart att i någon mening borde kanske jag och Agneta reflekterat då när jag flyttade in. (Lars, 64 år, bor med partner)

Även om Lars här beskriver ett stort personligt ansvar, är det viktigt att notera att detta svar kommer först på en direkt fråga från intervjuarens sida; dessförinnan är det bara kommunens ansvar som lyfts fram. Den sammantagna bilden av intervjuerna underbygger just idén om ”nånannanism” (se även Grahn & Jaldell 2019, Jarnkvist 2019, Nyberg et al. 2019).

Välbefinnande: villaägarnas upplevelser av hur översvämningarna påverkat dem

Översvämningen beskrivs av många som en svår erfarenhet som inneburit omfattande stress både i det akuta skedet, när egendom skulle skyddas, och i det efterföljande förloppet under de närmaste månaderna efter översvämningens incidenten, då sorg över förlorade tillgångar blandades med stress kring det stora arbete som återställandet innebar och den finansiella osäkerhet som de försatts i.

”Det var en domedagskänsla”

Översvämningen innebar för flertalet villaägare en plötsligt uppkommen katastrof. Många beskrev känslan av chock eller maktlöshet då vattnet forsade in i deras källare, garage eller trädgårdar. Samtidigt beskrev de också hur de omedelbart ansträngde sig för att hålla vattnet borta med hjälp av skyfflar, pumpar och liknande, samt hur de under stor stress försökte rädda vad som räddas kunde. Det här berättade Filippa:

Det var ju som domedagsstämning, alla började ju efter hand ösa. Och det samlades vatten här nere vid parkeringen och det var blåljusbilar och slangar överallt så att det var liksom lite domedagsstämning. [...] Hesa Fredrik började väsnas också, så mitt här i mörkret och regnet och blåljuset och slangarna och jobbet så ljud den hela tiden, så det lät som yttersta dagen. (Filippa, 78 år, ensamhushåll)

Filippa och ytterligare några villaägare berättade att räddningstjänsten varit på plats och bistått dem i deras försök att skydda sin egendom. Flertalet beskrev dock hur det varit de själva, tillsammans med familj, grannar och vänner, som arbetat i det akuta skedet för att minimera skadorna, utan hjälp av samhällsaktörer. Medan några uttryckte sin förståelse för att räddningstjänsten inte kunnat bistå dem i en situation med stor samhällspåverkan var andra kritiska till den bristande hjälpen. Marianne berättade om hur hon tillsammans med sin väninna försökte rädda så mycket som möjligt från det rum som varit hennes sängkammare:

När jag upptäckte att det var så mycket vatten där inne, då fick jag ju panik, så började jag ju gråta liksom. Jag kände då, ”Allt kommer bli förstört!”. Min sängkammare, mitt trägolv, mina tvättmaskiner, alla mina kläder hade jag där. [...] Jag och min kompis, vi slängde ju, vi öste och så slängde vi kläderna i badkaret och sedan försökte vi få upp dem till övervåningen. (Marianne, 56 år, bor med barn)

Marianne beskrev hur hon, trots känslor av panik och förtvivlan, arbetade hårt för att rädda sina tillhörigheter. Flera med Marianne vittnade om den förtvivlan och den starka stress de kände i det omedelbara översvämningsskedet. Inte minst gäller detta dem som förlorat personliga tillhörigheter med stort affektionsvärde, såsom fotografier och arvegods.

Medan det stora flertalet skildrade ett katastrofscenari när vattnet forsade in i deras bostäder, fanns det också deltagare som beskrev förloppet mer sakligt, distanserat och

odramatiskt. Det gäller exempelvis dem som sovit eller varit bortresa när översvämningen ägde rum.

”Bara för att vattnet är borta betyder det inte att allt är över”

De flesta villaägarna beskrev en mycket utdragen påverkan under de första månaderna efter översvämningen. De beskrev ett omfattande arbete med att forsla bort allt som skadats, för att sedan påbörja återställandet av bostaden. Flertalet skildrade detta som en period av stor stress, och för somliga upplevdes arbetet som övermäktigt. Vissa vittnade om perioder med dålig sömn, oro och frustration.

Bland de villaägare som haft hjälp av hantverkare omvittnade flertalet detta som ytterligare en stor stressor, de beskrev hur hemmet förvandlats till ”en byggarbetsplats” där möjligheterna till lugn och privatliv hade gått om intet. Därtill beskrev vissa hur det varit svårt att alls få tag i tillgängliga hantverkare, då skyfallet orsakat många översvämningar på bostadsorten. Fläktar som torkade ut vattenskadade utrymmen upplevdes ofta som störande:

Jag har två stycken avfuktare stående i källaren som dånar då va, har jag haft i 14 dagar då, och de kommer säkert att stå ett par veckor till. Men vad jag lyckades göra, det var att jag lyckades få tag i en byggare som hjälpte mig riva två dagar, så jag fick det allt, alla väggar, innerväggar och sånt upp till ungefär en meter på väggarna, för att det ska kunna torka ordentligt. [...] Den sista månaden har jag inte gjort något annat än att hålla på med det här. Mer eller mindre. På ett sätt var jag grymt tacksam att jag hade gått i pension för jag är inte helt säker på att jag skulle klarat av det om jag skulle [jobbat]. (Lennart 65 år, bor med partner)

Arbetet i översvämningens efterförlopp kunde således bli både intensivt och krävande för villaägarna på så vis att insatser krävdes för såväl det fysiska återställandet som för mer försäkringsrelaterade och ekonomiska frågor. För en av villaägarna, Åke, innebar efterförloppet att hälsan påverkades genom en lättare stroke, en så kallad TIA, dagen efter översvämningen, som enligt vad han själv antog hade orsakats av stressen under översvämningen:

Och det där vart ju väldigt jobbigt och stressigt, det blev, man blir ju stressad. Så dagen därpå så fick jag en sån här TIA, en sån här stroke som man säger. En sån här lättare stroke då. Och det var ju tydligen av för mycket stress och för mycket tungt jobb då. (Åke, 73 år, bor med partner)

Åke beskrev det omfattande arbetet med att omhänderta de skadade delarna av bostaden som något som försämrade hans hälsa påtagligt, både i det akuta skedet och på längre sikt.

”Blir det mycket regn så är jag ju sömnlös”

En annan form av utdragen påverkan handlar om att behöva leva med en ständig oro för att på nytt drabbas av översvämning. Lucas beskrev exempelvis hur han blir sömnlös vid kraftigt regn:

Blir det mycket regn så är jag ju sömnlös, så är jag vaken och står och tittar [...] man kollar vart gummistövlarna står och sedan så går man ut, och jag ser ju, jag vet exakt vart jag ska titta för jag vet var vattensamlingarna och det börjar. (Lucas, 47 år, bor med partner och barn)

Som tidigare beskrivits har Lucas en ständig beredskap med brädor som han ställer upp vid kraftigt regn. Åtgärderna är temporära och bygger på att Lucas kan agera snabbt, vilket gör att en stor stress kvarstår. Även Wilmer, vars källare översvämmats två gånger, upplevde en stor stress av risken för ytterligare översvämning:

Psykiskt är det ju lite jobbigt, just att det hänger över efteråt, för man vet ju inte heller, jag trodde ju som sagt var inte att det här skulle ske igen, men nu känner jag i högsta grad liksom att jag kan liksom inte acceptera den oron. [...] Det hänger över en hela tiden liksom, så för min del, jag kommer liksom inte kunna vara helt, känna mig helt lugn och trygg och säker förrän det här är ombyggt. (Wilmer, 54 år, bor med partner och barn)

Av Wilmers berättelse framgår att bristen på permanenta åtgärder kan medföra en stor överhängande stress. Den trygghet som är viktig för välbefinnandet saknas.

”Det kommer ju bli en enormt stor ekonomisk grej”

Med tanke på den stora materiella påverkan oroades flera av villaägarna av de ekonomiska följderna. Även om samtliga haft sina bostäder försäkrade beskrev flertalet att de känt en stor oro kring huruvida skadorna skulle täckas av försäkringen och i vilken omfattning. De flesta beskrev kontakterna med försäkringsbolagen som goda, men några betonade att de i slutändan insett att återställandet av deras bostäder inneburit en stor kostnad för dem. Lars konstaterade att ersättningen från försäkringsbolaget varit låg i förhållande till kostnaderna:

Och oerhört tacksam då att jag och Agneta har förmåga att renovera huset själva utan att det kostar oss en förmögenhet. Annars hade jag vart väldigt förtvivlad. För jag tror att vi fick 185 000 eller något sånt av försäkringsbolaget och det räckte ju inte ens till materialet. [...] Men hade vi liksom köpt allting, alla tjänster, det hade kostat en miljon alltså. (Lars, 64 år, bor med partner)

Medan Lars och hans sambo hade sparat på utgifterna genom att utföra renoveringsarbetet själva, beskrev andra hur översvämningen blivit ett hårt slag mot deras privatekonomi. Att vara ensamstående eller pensionär med låg inkomst har för vissa

gjort utgifterna särskilt kännbara. Samtidigt uttryckte flera av villaägarna en lättnad över att deras försäkringar täckt en så stor del av skadekostnaderna. Beroende på hur skadan skett och hur försäkringsvillkoren sett ut fanns det också villaägare som inte fått någon ersättning alls från sina försäkringsbolag. Exempelvis berättade en deltagare vars bostad översvämmats vid två tillfällen att försäkringen täckte den första incidenten, då vatten trängt upp genom avloppet. Vid det andra tillfället bedömdes skadorna dock inte som ersättningsberättigade.

Flera berättade att systemet för att begära ut ersättning för lösöre inte varit anpassat för så omfattande skadehändelser och krävt omfattande dokumentation, vilket ytterligare ökat den stress de upplevt. Flera av villaägarna hade fått en hel källarvåning, ett garage eller ett förrådsutrymme översvämmat, och i dessa utrymmen hade mängden lösöre ofta varit stor. Marianne beskrev detta:

Det som jag tycker är jobbigast egentligen också nu, det är att försöka skriva ner alla de här grejerna. Det är jätte-, skitjobbigt liksom, ”Hur ska jag få ner det på pappret?” [...] Våldigt energikrävande. För man måste ju liksom komma på vad det är för grejer, man ska då komma ihåg ”När köpte jag den?”, liksom, ”Vad kostade den då?”, det är en omöjlig uppgift. Så måste man leta på nätet för att hitta en liknande produkt och titta ”Vad kostar den idag?” Varje grej ska du göra det med. Ja, det du, det är ju otroligt jobbigt. (Marianne, 56, bor med barn)

Utöver att ersättningsystemet krävde en omfattande dokumentation, hade många varit tvungna att snabbt tömma de översvämmade utrymmena för att kunna påbörja uttorkningen med fläktar och förhindra mögelskador. Mycket skadat lösöre slängdes därför i containrar utan att dokumenteras. Således kunde flera krasst konstatera att de inte kunde få ersättning för allt de förlorat.

Diskussion och slutsatser

Studien syftade till att öka kunskapen om hur villaägare ser på och hanterar översvämningsrisker från skyfall. Intervjuerna visar hur drabbade villaägare ser på översvämningsrisker, hur de hanterade översvämningsrisken, vem eller vilka de ser som huvudansvariga för att på sikt minska riskerna och hur deras välbefinnande har påverkats. Villaägarna förväntades inte ha någon expertkunskap gällande vare sig risker, riskhantering eller olika aktörers roller och ansvar. Att det stora flertalet saknar kunskap i dessa frågor och om den egna rollen för klimatanpassningen av den befintliga staden framgår också tydligt i studien.

Det är tydligt att flertalet villaägare inte hade beaktat översvämningsrisken. Det gäller särskilt dem som aldrig upplevt översvämningsrisker tidigare, men intressant nog finns det också bland tidigare drabbade personer som antagit att de aldrig skulle drabbas igen (jämför Bubeck et al. 2012; Kellens et al. 2013; Grahn & Jaldell 2017; Thistlethwaite et al. 2018, Environment Agency 2020). De som underskattat översvämningsrisken hade inte heller vidtagit några förebyggande klimatanpassningsåtgärder i efterhand

(ett rön som överensstämmer med Bubeck et al. 2012), även om flera beskrev att de vidtagit enklare åtgärder som att se till att ha en pump till hands.

Då översvämningar som följer av skyfall blir allt vanligare och uppmärksammas oftare i medierna och den allmänna debatten aktualiseras också frågan om hur ansvaret för att förebygga översvämningens risker bör fördelas mellan olika aktörer i samhället. Studien visar att flertalet villaägare snarast lägger stort ansvar för översvämningarna på den kommunala nivån, vilken enligt deras mening främst ligger bakom att översvämningens risk uppstår vid deras fastighet, trots den ansvarsfördelningsmodell som har utpekats för klimatanpassning av den befintliga staden. Flera villaägare menar att orsaken till översvämningarna är undermålig skötsel av dagvattensystem eller bristfällig planering, såsom att grönområden byggts bort. Det indikerar att det finns en förväntan om att "systemet", i vidare mening, ska lösa problemen i "normala" fall. Det är således inte systemet i sig som är problemet, utan något annat. Bristerna kan bestå i felprioriteringar, dåliga satsningar eller kanske tillfälligheter. Förtroendet för systemet förblir på så sätt intakt, och därigenom skapas trygghet allttjämt inom ramen för den industriella modernitetens organisatoriska ramar (Beck 1996/1993). När förtroendet trots allt fortfarande är högt saknas incitament att investera för att minimera effekter från översvämningar (Luhmann 2005/1968).

Andra villaägare beskriver dock en upplevelse av en "ny verklighet", där förtroendet för systemets förmåga har sjunkit. I ljuset av detta framträder två former av handlings sätt. Medan vissa blir uppgivna och handlingsförlamade tar andra saken i egna händer. I båda fallen har dock tryggheten rubbats, och den komplexitetsreduktion som Luhmann talar om kan inte åstadkommas på systemnivå utan situationen måste hanteras och förklaras på individnivå (Beck 1996/1993). För Beck (1996/1993) är det just dessa alternativ som står till buds när bieffekterna blir så påtagliga att den enkla modernitetens metoder och system inte erbjuder någon lösning. Information och formella regler om ansvar och åtgärder tycks i detta avseende vara mer sekundära. Detta ökar människors utsatthet samtidigt som det minskar förtroendet för samhällets förmåga att hantera kriserna.

Det finns även de som visserligen är aktiva men som inte har lika stort förtroende för systemet. Två deltagare hade vidtagit mer omfattande permanenta åtgärder för att minska riskerna. I det ena fallet vidtogs åtgärder efter det att huset flera gånger översvämmats, och i det andra fallet hade personen arbetat på ett försäkringsbolag och haft kunskap om vikten av att förebygga risker. Liksom de ansvarsfulla villaägarna i Jarnkvists (2019) studie beskriver de sig som kunniga om både klimatrisker och åtgärder för att minska dem. Deras handlande bygger på frustrationen över att kommunen eller andra aktörer inte tar vad man ser som deras ansvar. Det är tydligt i intervjuerna att frågan om säkerhet även handlade om att villaägarna oroades över översvämningens ekonomiska följder och att översvämningarna visat sig påverka deras privatekonomi. Oron grundas i upplevelsen av skadorna som omfattande och därmed kostsamma, men också i en osäkerhet kring om huruvida och i så fall i vilken utsträckning skadorna kommer att täckas av försäkringen. Den här oron spår ytterligare på stressen under återuppbyggnaden. Här syns ett tydligt ansvarsvakuum, där förtroendet för

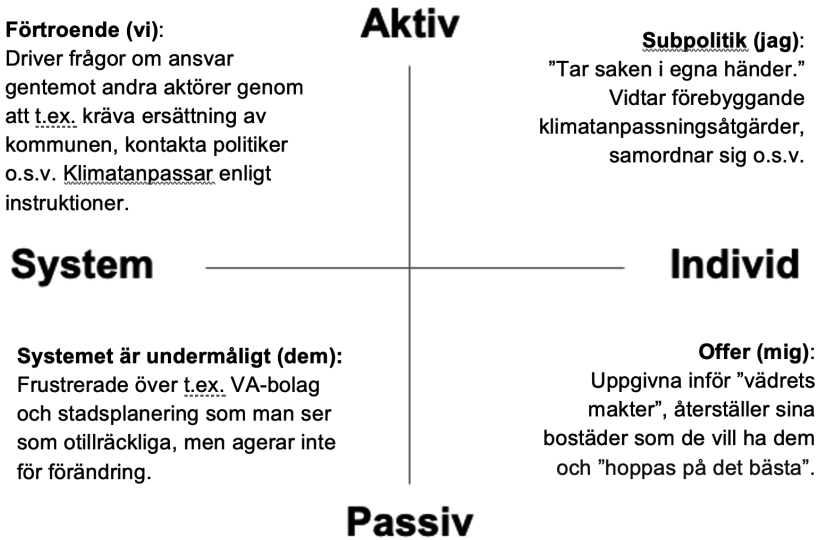
andra aktörers förmåga och vilja att ta ansvar sjunkit. I detta ansvarsvakuum uppstår antingen ett slags uppgivenhet där villaägarna upplever sig som *offer* (jfr Jarnkvists sårbara husägare) eller nya former av handlingssätt och sammanslutningar utanför av systemet angivna ramar. Det är i det senare som individerna, enligt Beck, ”återvänder till samhället” (1996/1993:133) genom att skapa *subpolitik*. Individer tar över det som det moderna systemet inte längre klarar av att hantera.

En annan aspekt rör hur villaägarna beskriver att deras välbefinnande påverkats. Flera beskrev sömnsvårigheter, oro och maktlöshet till följd av översvämningarna, och vissa upplevde återkommande stress vid intensivt regn. Flera villaägare vittnade om en känsla av maktlöshet som i sin tur påverkade deras självförtroende kring sin förmåga att hantera denna typ av svåra situationer (jfr Jarnkvist 2019). Dessa resultat i fråga om negativ inverkan på människors välbefinnande (de aspekter som Adger et al. 2022 kallar ”hälsa”, ”säkerhet” och ”självförtroende”) ligger i linje med tidigare svensk och internationell forskning (Grahn & Jaldell 2019; Jarnkvist 2019; Nyberg et al. 2019; Thistlethwaite et al. 2018; Joseph et al. 2015). Det gäller även villaägarnas motivering, att de själva har varit och fortsatt är maktlösa på grund av vad de ser som undermåliga VA-system och ökad förtätning. De övriga två aspekterna (”plats” och ”tillhörighet”) framstår inte som lika framträdande som i Adger och kollegors ramverk, vilket kan bero på att många av de studier som ramverket baseras på fokuserar på mer utsatta grupper vilkas levnadsvillkor på allvar hotas av extremväderhändelser. Dock kan det vara värt att lyfta fram att översvämningarna verkar kunna stärka en känsla av granngemenskap, det vill säga positivt inverka på aspekten ”tillhörighet”, vilket vi inte stött på i tidigare svenska studier.

Somliga deltagare i studien förväntade sig att försäkringsbolag och andra aktörer skulle lösa problemen. När detta inte skedde blev frustrationen stor. Här uttrycks således ett slags beroende av ett *system som anses undermåligt*. Detta ledde till uppgivenhet och passivitet, till exempel då det upplevdes som omöjligt att gå igenom alla saker som blivit skadade eller att i grunden ändra något i hur man agerar för att anpassa sig inför eventuella framtida översvämningar.

Utifrån dessa resonemang kan vi se fyra olika handlingslogiker framträda som grundas i förtroendet för det moderna industrisamhällets förmåga att hantera problemen. Fyrfältaren nedan avser att synliggöra dessa logiker i renodlad form. Vi har sett att villaägarna är mer eller mindre aktiva, vilket utgör ena axeln i fyrfältaren: aktiv–passiv. Det är också tydligt att de hanterar översvämningarna olika alltefter sina kunskaper och sitt förtroende för samhällets förmåga och ansvar att träda in och hantera problemen. Detta utgör den andra axeln: system–individ.

Figur 1

Denna studie bidrar med värdefull kunskap om hur drabbade villaägare själva ser på risk för skyfall, olika aktörers ansvar och egen påverkan. Studien är dock begränsad i sin omfattning och sitt fokus med endast 16 deltagare, varav det stora flertalet bor i samma region (Östergötland). Framtida forskning bör undersöka hur villaägare kan stödjas att fatta mer välinformerade beslut om att anpassa sin egendom inför skyfall. Mer kunskap behövs om betydelsen av villaägares upplevda kontroll och kunskap om åtgärder för att minska risker i förhållande till exempelvis fastighetens riskutsatthet och tilltron till att andra aktörer i samhället kommer att klimatanpassa sina egendomar. Studiedeltagarnas syn på ansvar, och hur detta skiljer sig från dagens nationella policy, visar på ett behov av att diskutera frågan i den allmänna debatten oavsett om resultatet blir att rådande ansvarsfördelning tydliggörs och medvetandegörs eller att en förändring av densamma aktualiseras (jfr Snel et al. 2020). Ett viktigt resultat här är hur olika handlingslogiker skapar olika förutsättningar för anpassning. Det vore därför intressant att djupare undersöka den subpolitiska dimensionen och hur nya former av handlade framtvings av allt oftare förekommande extremväder. Eftersom studien ger vid handen tämligen utdragen stress samt andra hälsoeffekter, vore det intressant att undersöka sådana effekter kvantitativt med hjälp av till exempel en enkätstudie som kan kartlägga omfattningen av sådan påverkan på aggregerad nivå.

Referenser

- Adger, W.N., Barnett, J., Heath, G., & S. Jarillo (2022) Climate change affects multiple dimensions of well-being through impacts, information and policy responses. *Nature Human Behaviour*, 6:1465–1473. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01467-8>
- Allaire, M. (2018) Socio-economic impacts of flooding: A review of the empirical literature. *Water Security*, 3:18–26. <https://doi.org/10.1016/j.wasec.2018.09.002>.
- Asplund, T. (2016) Natural versus anthropogenic climate change: Swedish farmers' joint construction of climate perceptions. *Public Understanding of Science*, 25 (5):560–575. <https://doi.org/10.1177/0963662514559655>
- Beck, U. (1996/1993) *Att uppfinna det politiska. Bidrag till en teori om reflexiv modernisering*. Göteborg: Daidalos.
- Braun V., & V. Clarke (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2):77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bubeck, P., Botzen, W.J.W., & J.C.J.H. Aerts (2012) A review of risk perceptions and other factors that influence flood mitigation behavior. *Risk Analysis*, 32 (9):1481–1495. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2011.01783.x>.
- Dodman, D., Hayward, B., Pelling, M., Castan Broto, V., Chow, W., Chu, E., et al. (2022) Cities, Settlements and Key Infrastructure, i *the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge: Cambridge University Press., pp. 907–1040. <https://doi.org/10.1017/9781009325844.008>.
- Environment Agency (2020) *Applying behavioural insights to property flood resilience*. Research Report FRS17171 commissioned by the Joint Flood and Coastal Erosion Risk Management Research and Development Programme.
- Glaas, E., Ballantyne, A.G., Neset, T-S., & B-O. Linnér (2017) Visualization for supporting individual climate change adaptation planning: Assessment of a web-based tool. *Landscape and Urban Planning*, 158:1–11. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.09.018>
- Glaas, E., Bohman, A., Karlson, M., Navarra, C., Olsson, J., Hundedcha, Y., et al (2022) Development and user testing of the ICT-platform Visual Water supporting sustainable municipal stormwater planning. *Urban Water Journal*, 19 (9):962–974.
- Finansinspektionen (2023) *Försäkringsföretagen och översvämningarna i Gävleborg*. Rapport 12. Stockholm: Finansinspektionen.
- Grahn, T., & H. Jaldell (2019) Households (un)willingness to perform private flood risk reduction – Results from a Swedish survey. *Safety Science*, 116:127–136. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2019.03.011>
- Grahn, T., & L. Nyberg (2017) Assessment of pluvial flood exposure and vulnerability of residential areas. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 21:367–375. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijdrr.2017.01.016>.
- Hjerpe, M., Glaas, E., Hedenqvist, R., Storbjörk, S., & C. Navarra (2020) A systematic approach for assessing climate vulnerabilities and adaptation options in large property portfolios: influences on property owners' transformative capacity.

- IOP Conference Series: Earth and Environmental Sciences*, 588, 032044. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/588/3/032044>.
- Houston, D., Werritty, A., Ball, T., & A. Black (2020) Environmental vulnerability and resilience: Social differentiation in short- and long-term flood impacts. *Transactions of the Institute British Geographers*, 46:102–119. <https://doi.org/10.1111/tran.12408>
- IPCC (2022) “Summary for Policymakers”, 2–33, i H.-O. Pörtner et al (red) *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781009325844.001.
- Jarnkvist, K. (2019) Intersectional perspectives of house owner narratives on climate risks. *Journal of Risk Research*, 23 (9):1211–1224. <https://doi.org/10.1080/13669877.2019.1646314>
- Johansson, M. (2015) Data sources on small-scale disaster losses and response – A Swedish case study of extreme rainfalls 2000-2012. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 12:93–101. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2014.12.004>
- Joseph, R., Proverbs, D., & J. Lamond (2015) Homeowners’ perceptions of property-level flood risk adaptation (PLFRA) measures: The case of the summer 2007 flood event in England. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 5 (3):251–265. <https://doi.org/10.2495/SAFE-V5-N3-251-265>
- Juhola, S. (2019) Responsibility for climate change adaptation. *WIREs Clim Change*, 10:e608. <https://doi.org/10.1002/wcc.608>.
- Kellens W., Terpstra, T., & O. De Mayer (2013) Perception and communication of flood risks: a systematic review of empirical research. *Risk Analysis*, 33 (1):24–49. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924>.
- Knös, D., Karagiorgos, K., Haas, J., Blumenthal, B., Nyberg, L., & S. Halldin (2022) Cloudburst-disaster modelling. A new open-source catastrophe model. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 67: 102679. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102679>.
- Luhmann, N. (2005/1968) *Förtroende: en mekanism för reduktion av social komplexitet*. Göteborg: Daidalos
- Mortreux, C., Barnett, J., Jarillo, S., & K.H. Greenaway (2023) Reducing personal climate anxiety is key to adaptation. *Nature Climate Change*, 13:590. <https://doi.org/10.1038/s41558-023-01716-2>
- Mobini, S., Nilsson, E., Persson, A., Becker, P., & R. Larsson (2021) Analysis of pluvial flood damage costs in residential buildings – A case study in Malmö. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 62, 102407. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102407>.
- Nationella rådet för klimatanpassning (2022) *Första rapporten från Nationella expertrådet för klimatanpassning*.
- Nyberg L., Hakkarainen, H., Blumenthal, B., & J.-O. Moberg (2019) *Konsekvenser av sommarskyfall i Sverige under åren 2009–2018*. Centrum för klimat och säkerhet: 2019:2, Karlstads universitet, Karlstad.
- Proposition (2017/18:163). *Nationell strategi för klimatanpassning*.

- Sandink, D. (2015) Urban flooding and ground-related homes in Canada: an overview. *Journal of Flood Risk Management*, 9:208–223. <https://doi.org/10.1111/jfr3.12168>
- Snel, K.A.W., Witte, P.A., Hartmann, T., & S.C.M. Geertman (2020) The shifting position of homeowners in flood resilience: From recipients to key-stakeholders. *WIREs Water*, 7: e1451. <https://doi.org/10.1002/wat2.1451>
- SMHI (2019) *Climate extremes for Sweden: State of knowledge and implications for adaptation and mitigation*. https://doi.org/10.17200/Climate_Extremes_Sweden.
- Thieken, A. H., Bessel, T., Kienzler, S., Kreibich, H., Müller, M., Pisi, S., & K. Schröter (2016) The flood of June 2013 in Germany: how much do we know about its impacts? *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 16: 1519–1540. <https://doi.org/10.5194/nhess-16-1519-2016>.
- Thistlethwaite, J., Brown, C., Henstra, D., & D. Scott (2018) How flood experience and risk perception influences protective actions and behaviours among Canadian homeowners. *Environmental Management*, 61 (2):197–208. <https://doi.org/10.1007/s00267-017-0969-2>
- Walker-Springett, K., Butler, C., & W.N. Adger (2017) Wellbeing in the aftermath of floods. *Health & Place*, 43: 66–74. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2016.11.005>
- Wachinger, G., Renn, O., Begg, C., & C. Kuhlicke (2013) The risk perception paradox – implications for governance and communication of natural hazards. *Risk Analysis*, 33 (6):1049–1065. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2012.01942.x>

Författarpresentation

Anna Malmquist är psykolog och docent i socialpsykologi, verksam vid Institutionen för beteendevetenskap och lärande vid Linköpings universitet. Malmquists huvudsakliga forskningsområden är hbtq och minoritetsstress. Hon har även undersökt hur extrema väderhändelser påverkar enskilda och sårbara individer.

Mattias Hjerpe är biträdande professor vid Institutionen för tema, Tema miljöförändring, vid Linköpings universitet. Hjerpe forskar om hur samhällsaktörer förstår och söker styra städernas omställning mot klimatneutralitet och klimatrobusthet.

Erik Glaas är universitetslektor vid Institutionen för tema, Tema miljöförändring, vid Linköpings universitet. Glaas forskning berör klimatrelaterade risker, extremväderhändelser och klimatanpassning.

Tora Lundgren är PTP-psykolog och verksam inom första linjens barn- och ungdomspsykiatri. Lundgren har skrivit en masteruppsats om villaägares upplevelser vid översvämning.

Per Gyberg är biträdande professor vid Institutionen för tema, Tema miljöförändring, vid Linköpings universitet. Gyberg intresserar sig för kunskapens villkor och hur kun-

skap formas i olika praktiker. Han har bland annat studerat kunskapsområden som energi, klimat och hållbar utveckling.

Sofie Storbjörk är universitetslektor och docent vid Linköpings universitet. Hon har forskat om klimatanpassning med fokus på såväl nationell styrning som kommunal fysisk planering och bebyggd miljö, bland annat relaterat till implementeringsutmaningar och vattennära byggande.

Kontaktperson

Anna Malmquist
Linköpings universitet
Institutionen för beteendevetenskap och lärande
581 83 Linköping
anna.malquist@liu.se

Acknowledgement

Tack till personer och institutioner som bidragit.
Detta arbete har finansierats av Stiftelsen Länsförsäkringsbolagens Forskningsfond [P1/19].